

ALBANI CSIRKE GYÖRGY, MELANCHTHON MAGYAR TANÍTVÁNYA

Az Elba partján fekvő Wittenberg ma műemlékváros, őrzi a múltját, a reformáció korának emlékeit. A folyó partjához igazodó hosszú utca elején a látogató először a Luther-házat tekintheti meg, majd Melanchthon egykori otthona következik. Az utca végén áll a vártemplom a két nagy reformátor síremlékével. Aki közülünk ma e hosszú utcát rója, az sok száz régen porladó hazánkfia nyomdokaiban jár. A nagy reformátorok személye, a vezetésükkel működő egyetem hírneve a tanulni vágyó ifjakat a távoli Magyarországról is Wittenbergbe vonzotta. A Melanchthon-házban térkép mutatja az egyetem vonzáskörét. A legtávolabbi pont ezen Erdély, ahonnan nagyobb számú hallgató jelentkezett. Luther és Melanchthon működése idején (1520–1560) az akkori Magyarország területéről majdnem félezer beiratkozott hallgató nevét ismerjük. Nagy szám ez, ha meggondoljuk, hogy az ország hajdani összlakosságát a mostaninak alig egyharmadára becsülik. Aki akkor az egyetem nélküli Magyarországról ilyen hosszú útra indult, azért tette, hogy hazatérve majd valamilyen értelmiségi pályán tegye közkinccsé azt, amit külföldön tanult. Egyúttal követ, eleven kapocs is volt a török torkában vergődő hazája és a biztonságosabban élő európai országok között. Aki a magyar múlttal foglalkozik, és éppen a reformáció századával, nagy gonddal szedeget össze minden adatot azért, hogy e félezer név viselőjéből minél több váljék számunkra is élő, valóságos személlyé.

Sólyom Jenő evangélikus egyháztörténész figyelt föl a Melanchthon-kutatást összegező nagy munkában egy magyar vonatkozású adatra.¹ Melanchthon halálát megverselte egy éppen akkor Wittenbergben tartózkodó magyar diák latin nyelven: *Fletus Uraniae ab Albis amne discedentis in funere clarissimi viri Philippi Melanthonis scripti gratitudinis ergo* a Georgio Albany a Chyrkei Pannonio, Wittebergae, 1560. Egy magyar diák verses búcsúvétele tanárától, annak nyomtatásban való közzététele már önmagában is figyelemreméltó emléke a

¹ Wilhelm HAMMER, *Die Melanchthonforschung im Wandel der Jahrhunderte*, I, Gütersloh, 1967, no. 220.

wittenbergi diákéletnek. Még inkább azzá teszi az, hogy szerzőjét Bornemisza Péter is jól ismerte, említést tesz róla. Súlyom Jenő ezért megszerezte a vers másolatát, de betegsége megakadályozta abban, hogy a kutatást tovább folytassa. Halála előtt úgy hagyatkozott, hogy félbemaradt munkáit folytassuk. Az ő munkamódszerét tiszteletben tartva, szeretettel reá emlékezve, e kívánságának tesztek eleget a következőkben.

Bornemisza Péter prédikációi hitelül sok helyen kortárs példákra hivatkozik. Így vázolja egy alkalommal a versíró wittenbergi diák, Csirke György egész életútját: „Láttam egy deákot, kinek csuda nyughatatlansági leieltec [!] kevélysége miatt, ki mészáros fia lévén, el hitetett sokakat nagy álnokul, hogy ő gróf nemzet, kinek egy ideig nagy bölcsek, urak, császárok, török basák hittek, és csélcspásával sok bíbor, bársony és friss öltözetet kalmároktul felszedett, kinek csélcspása ugyan számlálhatatlan, ki végre igen nyomorultul vesze el török közben.”² Már itt megjegyzem, hogy Bornemisza elmarasztaló ítéletének megértésére a maga helyén megnyugtató módon kísérletet tesztek. Indulattól nem mentes jellemzéséért mégis hálásak lehetünk, mert enélkül a fönmaradt hiteles adatok az élő ember helyett csak egy vérszegény váz megismerésére adnának lehetőséget.

A versíró Csirke György nevével a bécsi egyetem aktáiban találkozunk először. 1552-ben fölvetette magát a magyar tanulók érdekvédelmi intézményébe, a Natio Hungaricába. Neve itt Georgius Cyrzcay Dobricensis alakban fordul elő. Majd jó egy év múltával beiratkozott az egyetemre is Georgius Chyrke Albinus nobilis néven.³ Nevének többféle alakja onnan van, hogy az egyetemi anyakönyv vezetője hallás után írta be a német fülnek ugyancsak szokatlan hangzású Csirke nevet. Az első bejegyzés szerint debreceni származású volt. Debrecen város tanácsulési jegyzőkönyvei a tehetős polgárok között említik a 16. század közepén a Csirke család több tagját. Kalmáreberek, talán marhakereskedők, tőzsérek voltak, ezért írta róla Bornemisza, hogy mészáros fia volt. Az egyetemi anyakönyvben neve mellett „Albinus nobilis” áll. Nemességét illetően csak föltevésekre támaszkodhatunk. Az 1550-es évekből fönmaradt oklevelekben többször találkozunk fejréri Csirke István lovaskapitány nevével. Mint a lévai hadnagyok és község követe Bécsben is megfordult, hogy elmaradt zsoldjukat sürgesse.⁴ Csirke István és Csirke György bécsi találkozása alkalmával föleleve-

² BORNEMISZA Péter, *Negyedic resze az evangeliomokbol... valo tanulsagoknac*, Sempte, 1578, 598v. Először tárgyalta SCHULEK Tibor, *Bornemisza Péter*, Sopron–Bp.–Győr, 1939, 104, 291. A szöveget közli NEMESKÜRTY István, *Bornemisza Péter az ember és az író*, Bp., 1959, 399. Bornemisza szövegét mai helyesírással közlöm.

³ SCHRAUF Károly, *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve*, Bp., 1902, 205; *Die Matrikel der Universität Wien*, bearb. von F. GALL, III/1, Graz–Köln, 1959, 103.

⁴ A debreceni Csirke családról lásd *Debrecen Városi Tanács közgyűlési jegyzőkönyvei*, mikrofilm: MOL, 3429 és 3430. Fejréri Csirke Istvánról lásd *Régi magyar nyelvemlékek*, II/II, Buda, 1840, 146–147; Nagyszombat Város Levéltára, Arch. Civ. Tyrnaviae, Missiles, Kart. 6.

nedhetett az elfelejtett rokoni kapcsolat, a homályba veszett nemesi kiváltságok. Ha a fejevári (és ennek megfelelője lehet a latin Albinus vagy Albanus) Csirke család egy ága, talán éppen Székesfehérvár török kézre kerülése után polgárként óhajtott letelepedni Debrecenben, akkor le kellett mondania nemesi kiváltságairól, és a mezővárosi polgárokkal kellett osztoznia a köztelherviselésben. Ilyen esetben a család nem szűnt meg nemes lenni, csak az ezzel járó kiváltságokról kellett lemondania. A titulust a külföldön tanuló diáknak ezért használhatta. Talán így magyarázható Bornemisza megjegyzése: „elhitetett sokakat, hogy ő gróf nemzet”.

Bécsi tanulóéveiről nincsenek további adataink. Csak föltételezhetjük, hogy nem lehetett könnyű dolga az akkor még eléggé alacsony színvonalú debreceni iskolából külföldi egyetemre jutó ifjúnak. Az új környezethez való lassú alkalmazkodást mutatja talán az, hogy több mint egy év telt el bizonyítható bécsi tartózkodása és az egyetemre való beiratkozás között. Debrecen a század közepén jómódú mezőváros volt, vásárait a határokon túlról is látogatták, kereskedői Moldvába, Lengyelországba és Németországba is eljutottak. Mégis, az egy szál debreceni kisdíáknak a világváros, a királyi udvar, az ott székelő magyar közhivatalok világa különös élményt nyújthatott. Odahaza a reformáció szellemében nevelkedett, mert Debrecen polgársága már jó ideje befogadta a lutheri tanokat. A város papja Kálmáncsehi Sánta Márton volt; továbbtanulását – amint látni fogjuk – valószínűleg ő támogatta. Bécsben szemtanúja volt a király támogatását élvező jezsuiták ellenreformációs törekvéseinek. Egyelőre csöndes, szívós küzdelmet folytattak a trónörökös Miksa főherceg oltalma alatt álló protestánsokkal és főleg az udvari lelkésszel, Sebastian Pfauzerrel. Éppen Csirke bécsi évei alatt szorult vissza a protestantizmus, mert fő pártfogója világpolitikai érdekek miatt, keservesen bár, de elveiből is engedett. A korabeli levelezésekből tudjuk, hogy a bécsi eseményeket idehaza is nagy figyelemmel kísérték. Az egyetem nyújtotta ismeretek mellett nagyszerű politikai iskola volt ez a néhány év annak, aki nyitott füllel és szemmel, meg bizonyos rátermettséggel rendelkezett.

1557-től a bécsi magyar diákok között volt már Bornemisza Péter is. Fáradhatatlan kezdeményező és szervező munkájának egyik eredménye itt Szophoklész görög nyelvű Elektra-drámájának magyar fordítása és minden bizonnyal színrevitele is diáktársai közreműködésével. Bornemisza kezében a görög dráma is eszközzé vált a bünt követő büntetés és a megtérés hirdetésére. Ezt prédikálta rendszeresen a magyar diákok szállásán is, ezért támadt kellemetlensége az újra erősödő katolikus főpapsággal. 1559-ben királyi rendeletre el kellett hagynia Bécsset Pfauzernak. Bornemisza Csirke Györggyel Wittenbergbe készült.

Évtizedek óta szívesen látottak voltak a magyar diákok a reformátorok házában. A messziről jött vendégnek járó gondoskodásnál jóval többet kaptak, testi-

lelki gondozást: gondoljunk csak a Dévai Mátyást körülvevő szeretetre.⁵ A Wittenbergből hazatértek azután újabb diákokat ajánlottak maguk helyett. Ilyen ajánlólevélért fordult Csirke György is Gyalui Torda Zsigmondhoz, a magyar kamara vezető tisztviselőjéhez. Torda korábban négy évet töltött Wittenbergben, és Melanchthonhoz meleg barátság fűzte. Gyakori levélváltásukból sok fennmaradt, kapcsolatukat innen ismerjük. A trónörökös Miksa főhercegnek is bizalmas tanácsosa volt, hitük is megegyezett, mert lutheránus volt élete végéig. Hajdan tanítványa volt Gyulafehérvárt Kálmáncsehi Sánta Mártonnak, és erről később is hálával emlékezett meg. Föltételezhetjük, hogy az időközben debreceni pappá lett Kálmáncsehi ajánlotta ifjabb diákját a már magasabb polcra emelkedett régebbi tanítványa pártfogásába. Torda azt írta Melanchthonhoz intézett ajánlólevelében, hogy Csirke György Wittenbergben jogot kíván tanulni.⁶ Aki akkor Magyarországon jogi pályára készült, az általában megelégedett a hazai gyakorlati képzéssel, ha tervei nem vitték magasabbra a megyei érvényesülésnél vagy a birtokos nemesség jogvédelmének. A hazai szokásjog, Werbőczy ismerete erre elégséges volt. Aki külföldön tanult, az római jogi ismereteket szerzett. Ennek pedig akkor, Balassi Bálint sokat idézett kijelentése szerint „semmi ereje nincsen Magyarországon”. Ez bizonyos megszorításokkal igaz is. A való helyzet pedig az, hogy külföldön képzett világi jogász a 16. században igen kevés volt nálunk, és mint országos hivatalok vezetői tevékenykedtek. Csirke bécsi évei alatt megismerkedett az ott működő magyar kancellária és a nádori hivatal munkakörével. A debreceni kalmárfiú nagyra törő terveiről tanúskodik, hogy tanulmányait ilyen irányban kívánta folytatni.

A wittenbergi egyetemre 1559 októberében iratkozott be Csirke György Bornemisza Péter társaságában.⁷ Az egyetemnek ekkor a legnagyobb tekintélyű professzora Melanchthon volt, őrá maradt Luther örökének megőrzése. Alapvetően tudós egyénisége a humanista filológia eredményeit kívánta gyümölcsöztetni a teológiai stúdiumokban. Valójában elvonuló szobatudós volt, akit korának körülményei és sajátos helyzete kényszerített arra, hogy belső hajlandósága ellenére harcba szálljon a Luther tételeitől eltérő tanokat valló teológusok ellen. Bornemisza alig néhány hónapos wittenbergi tartózkodása után otthagya a szellemi küzdelmek színterét. Schulek Tibor mutatott rá, hogy ő ezekben a kérdésekben inkább az egyeztető Andreae híve volt. Csirke ott maradt Melanchthon környezetében.

⁵ Lásd *Dévai Mátyás egy ismeretlen levele?*, *Diakonia*, 6(1984), 17–23. Kötetünkben: 296–304.

⁶ Torda levele Melanchthonhoz, Bécs, 1559. aug. 22. = *Adalékok a reformatio és a tudományok történetéhez Magyarországon a XVI-ik században*, Második közlemény, közli DR. BAUCH Gusztáv, TT, 1885, 519–540; 538

⁷ *Album Academiae Vitebergensis*, ed. C. E. FOERSTEMANN, Lipsiae, 1841, 364–365.

A budapesti Egyetemi Könyvtár őriz egy igen szép lyoni kiadású bibliát 1558-ból.⁸ A kötet elején az üres lapokon Csirke ajándékozó sorait olvashatjuk. Nádasdy Tamás nádor négyéves kisfiának kedveskedett a könyvvel, ajándékol 1560 újévre. Melanchthon, Camerarius, Georg Maior és Paul Eber professzorok is írtak az előzéklapokra emléksorokat. Melanchthon utolsó évei kedves történelemfilozófiai tételét jegyezte be a közelgő világvégéről. Ez az ajándékkönyv tanúsítja, hogy Csirke György tanulmányainak anyagi támogatója Nádasdy Tamás nádor lehetett, aki Bornemisza Pétert is pártfogolta.

Az 1560-nal kezdődő év volt Melanchthon utolsó féléve az egyetemen. Tanítványaival az Apostolok Cselekedeteit olvasták görögül, a Rómaiakhoz írt levelet pedig latinul. Euripidész görög drámáinak olvasása során a nyelvi megértés mellett igen nagy hangsúlyt kapott az etikai magyarázat. Nagyon látogatottak voltak Melanchthon egyetemes történelem órái, amelyeken több féléven át, az akkori teljes ismeretanyagot rendszerezve a világtörténetet mint egységes folyamatot adta elő. Az előadások vezérfonala a tőle átdolgozott úgynevezett Carion-krónika volt. Ezek az órák Bornemiszában is maradandó emléket hagytak, ő is tervezte egy magyarra fordított Carion kinyomtatását.

Csirke György első tanévét töltötte Wittenbergben, amikor 1560 áprilisában meghalt Melanchthon. Az egész egyetem őszintén gyászolta nagy tekintélyű professzorát. A tanítványok, sok közülük maga is tanár már, a mester szívéhez legközelebb álló módon vettek búcsút. Melanchthon kedves és sokat hangoztatott tétele volt, hogy a költői ihlet, különösen a tudós költőé Isten ajándéka, amelyben őt magát ismerhetjük föl. Még a „pogány bölcsék”, az ókori költők elemzése során is mindig ehhez a következtetéshez jutott. A szeretettől indított tudós igyekezet Melanchthon halála alkalmából egy egész kötetnyi verset eredményezett.⁹ Csirke György verse nincs benne a kötetben, önállóan jelent meg. Az akkor éppen Wittenbergben tartózkodó mintegy negyven magyarországi diák közül tudomásunk szerint egyetlen résztvevője volt e költői versenynek. Műve az akkori ízlésnek megfelelő allegorikus költemény. Címe szerint *Urania múzsa búcsúja az Elba* (latinul *Albis folyótól*). Témája röviden az, hogy a kesergő költő magányosan bolyong az Elba partján, ahol a riadtan menekülő Urania múzsára talál. A múzsa pedig azért készül örökre búcsút mondani régi otthonának, mert meghalt az, aki Wittenberget a tudomány és művészetek otthonává tette. A vers a személyes vallomás miatt érdekes. Megtudjuk belőle, hogy Melanchthon tanítványát nem régen Dániába küldte, az utat az Elbán tette meg. Tapasztalatszerzés és bizalmas küldemények továbbítása volt az ilyen utazások célja, kitüntető megbízatás. A vers végén ír a tanár és tanítvány kapcsolatáról.

⁸ EEK, M 342.

⁹ *Orationes, epitaphia et scripta quae edita sunt de morte Philippi Melanthonis, Vitebergae, 1561.*

...scribere jussit amor.
*O quoties tu me de religione docebas
Quique Deo verus, sit tribuenda honor,
Et mundi fluxus qui sint, qua lege tributi
Tu praeceptor eras, tu meus hospes eras.*

Azaz: a szeretet készítette e vers írására, mert olyan sokat tanult tőle a hitről és a helyes istentiszteletről. Megismertette vele a világ folyását, a történelem törvényszerűségeit. És nemcsak tanára volt, hanem házába, otthonába is befogadta. Tudjuk, hogy a 2500 lakost számláló Wittenberg ezekben az években 3500 diáknak adott otthont. A városka minden lakójának jutott kosztosdiák, nem is egy. Csak az igazán választottak jutottak Melanchthon otthonába. Ehhez kellett Torda ajánlása.

Nem tudjuk, mennyi időt töltött még Csirke György Wittenbergben, sor került-e a jogi stúdiumokra. 1561 november-decemberében mindenesetre már otthon volt Debrecenben. Az Arany Tamás rajongó eretnek nézeteit vizsgáló bizottság tagjai között találjuk. Bizonyára friss keletű wittenbergi tudománya képesítette erre. A jegyzőkönyv hitelesítői: „Somogi Péter pap püspec” (Melius), „Gál pap” (Huszár Gál), és ott az ő neve is: „Albani György”.¹⁰ Ekkor tehát hit- és elvbéli azonosság volt e tekintetben közöttük meg a fogságból szabadult Somogyi Péter és a Kassáról Bornemisza közreműködésével menekített Huszár Gál között. A következő év tavaszán valamivel magára haragította a nádort, akkor meg az ugyancsak Somogyit támogató Körösi Fraxinus Gáspár doktor és Torda Zsigmond siettek Csirke segítségére Nádasdy kiengesztelésében.¹¹

Torda pártfogását kell látnunk abban is, hogy a debreceni polgárfiú egy-két éven belül királyi hivatalnok, udvari tisztviselő lett. 1564 februárban már „aulicus”, akit maga a király ajánlott a magyar kamara titkári tisztére. Pályája ettől kezdve egyenesen ívelt fölfelé. Egy hónap múlva bizalmas diplomáciai küldetésben járt Erdélyben mint Miksa király követe. Terjedelmes útijelentése fennmaradt, rendkívül érdekes olvasmány. A hivatalos hangon átüt a naiv megilletődöttség; a János Zsigmonddal folytatott személyes tárgyalás élmény volt számára. Nem is leplezi, hogy a fiatal uralkodó nagyon mély benyomást tett rá. Ez a két országrész uralkodói között fönállt feszült viszonyt tekintve elég különös, és legföljebb úgy magyarázható, hogy Csirke tapasztalatait célzatosan szépítette.

¹⁰ A jegyzőkönyv fényképmásolata: RÉVÉSZ Imre, *Debrecen lelki válsága 1561–1571*, I. közlemény, Száz, 70(1936), 38–75; a 48. és a 49. lapok közötti két számozatlan lapon.

¹¹ Somogyi Péter és Körösi Fraxinus Gáspár kapcsolatáról: BOTTA István, *Melius Péter ifjúsága*, Bp., 1978, 127. Körösi Fraxinus levele: SZMOLLÉNY Nándor, *A középkori Szeged műveltsége*, Szeged, 1910, 175–176. Torda 1562. márc. 20-i levele: MOL, Kamarai levéltár, Nádasdy család levéltára, Missiles, 41. d.

Útjának egyik célja ugyanis egy esetleges házasság előkészítése volt egy Habsburg hercegnő és János Zsigmond között. Közben egyéb információkat is gyűjtött olyanoktól, akiket jól ismert külföldi akadémiákról, akikkel a közös tanulóévek vagy a hit kapcsolták össze. Jelentésében ezeket úgy említi, mint akiknek közlései a legteljesebb mértékben hitelt érdemlőek éppen a közös múlt, az azonos nézetek miatt.¹²

Erdélyi küldetése próbaút lehetett, amit a királyi kegy még nagyobb megbízatással jutalmazott. Még ugyanazon a nyáron Konstantinápolyba indult, hogy a töröknek járó adót bevigye.¹³ Követtársa Michael Zernovith volt, régi kipróbált levantei diplomata. A katonai kíséretet eddig is minden alkalommal a komáromi naszádos kapitányok biztosították, de a tárgyalásokat a bécsi udvar nevében eddig csak külföldi diplomatákra bízta. A Habsburg uralkodók első magyar diplomatája Csirke György volt a török portán. A tárgyalásokról, amelyeken Csirke is részt vett, Zernovith rejtjeles olasz nyelvű jelentéseket küldött. Az egyikben tudósítja a királyt, hogy Giorgio Albani 1565. január 3-án meghalt, a következő napon el is temették Perában, Szent Ferenc templomában.¹⁴ Ahogy Bornemisza Péter írta róla: „kinek egy ideig nagy bölcsek, urak, császárok, török basák hittek... ki végre igen nyomorultul vesze el török közben”.

Itt térek vissza Bornemiszának hajdani diáktársát elítélő véleményére. Csirke élete az ő számára nyilvánvaló példája volt annak, hogy ha valaki teológiai képzést nyerve nem prédikátorként folytatja életét, az végül is rútul vész, és öszerinte méltán. A felsorolt példák között ugyanott más diákokról is emlékezik, akik nem átalottak később udvarbíróvá, prókátorrá vagy ítélőmesterré lenni. És Bornemiszának sikerült hallgatói épülésére minden egyes ilyen útfélre esett mag vagy szökevény életében rámutatnia Isten nyilvánvaló büntető kezére.

A múltat kutatva ma e kérdésben másképp látunk. Sajátos történelmi fejlődésünk következtében nálunk a középkorban megindult városi fejlődés a 16. századra megtorpant. A polgárosulásban jócskán elmaradtunk a nyugati országok mögött. És éppen a világiak egyetemjárása hozott ismét valamelyes javulást e téren. Azok a tanárok, jogászok vagy orvosok, akik mint új értelmiség tértek vissza külföldről, nagy szolgálatot tettek nemzeti művelődésünk szintjének fölemelésében. Ezen új ifjú generáció fölnevelésében pedig a 16. század közepén éppen a wittenbergi egyetemnek vannak elévülhetetlen érdemei.

(1980)

¹² Wien, Staatsarchiv, Hungarica, fasc. 88. Mikrofilm: MOL, W 686.

¹³ A budai basa hitlevele a követség tagjainak 1564. jún. 19. *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, I, Bp., 1915, 12; *Forgách Ferenc Magyar históriája*, Pest, 1866, 277; Nicolai ISTHVANFI, *Historiarum de rebus Ungaricis libri 34*, Köln, 1622, 446. Forgách magyarul is olvasható BORZSÁK István fordításában: *Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR Péter, Bp., 1977, 815.

¹⁴ Wien, Staatsarchiv, Hungarica, fasc. 90. Mikrofilm: MOL, W 687. Halálát megemlíti ISTVÁNFFY is, *i. m.*, 455.